

LA PRECARIETAT LABORAL, UNA INACCEPTABLE REALITAT TÒXICA PER A LA SALUT

Joan Benach

Universitat Pompeu Fabra

ABRIL 2023

**CÀTEDRA BARCELONA - UPF
de Política Econòmica Local**

**Ajuntament de
Barcelona**

**Barcelona
Activa**

**Universitat
Pompeu Fabra
Barcelona**

LA PRECARIETAT LABORAL, UNA INACCEPTABLE REALITAT TÒXICA PER A LA SALUT

Joan Benach

Joan Benach és metge (UAB) i salubrista (màster en salut pública per la UB i doctor en salut pública per The Johns Hopkins University). Dirigeix el Grup de Recerca en Desigualtats en Salut-Employment Conditions Network (GREDS-EMCONET), és co-director del [JHU-UPF Public Policy Center](#) i catedràtic de sociologia al Departament de Ciències Polítiques i Socials de la UPF. Ha estat el coordinador de l'Informe PRESME sobre els efectes de la precarietat laboral en la salut mental, encarregat per la vicepresidència segona i Ministeri de Treball i Economia Social del govern espanyol, del qual forma part aquest text.

El món està estretit per una **crisi sistèmica global amb múltiples riscos entrelaçats**¹, on coexisteixen una intolerable desigualtat social, l'amenaçadora crisi climàtica (una de les dimensions d'una crisi ecològica molt més profunda), el cruent impacte de guerres i el perill nuclear, el pernicios increment del racisme, la xenofòbia i la discriminació, les incessants agressions a la democràcia i l'ascens del neofeixisme, els seriosos problemes globals de salut pública (com l'augment de trastorns mentals)² i la **profunda precarietat sota la qual viu i treballa la major part de la humanitat**.^{3 4 5 6 7 8 9}

Treballar pot ser una activitat gratificant, saludable, plena de sentit i fins i tot divertida, però també es pot convertir en un suplici insuportable que ens emmalalteix i ens pot arribar a matar. Moltes treballadores i treballadors intenten, sense èxit, aconseguir feines dignes i justes, actualment molt escasses, i es veuen en la necessitat de treballar en una o diverses feines precàries, tòxiques per a la salut. **Ser precari implica viure una vida insegura, ser més fràgil, envellir i morir abans d'hora**¹⁰. Viure sota la precarietat és veure projectes frustrats, ser un exiliat econòmic i, en definitiva, en molts sentits, haver “d'absentar-se” de la vida. Alhora, l'existència d'un ingent exèrcit de desocupats genera la por social de ser reemplaçat sota una amenaça constant: “si no ho fas tu ho farà un altre”. I és que el **xantatge de la necessitat obliga a acceptar una feina per un salari miserable, de mera subsistència, amb condicions laborals nocives, quan no altament tòxiques**.

L'economia de les plataformes digitals il·lustra molt bé aquesta realitat preocupant. Amençats per un mercat laboral flexible, gairebé “líquid”,¹¹ els treballadors i les treballadores es veuen sotmesos a salaris escassos, a una disciplina constant però invisible, a no controlar el temps, a estar sempre disponibles. **L'individu és jurídicament lliure, però el temps laboral no li pertany**. Es veu sotmès i obligat a

internalitzar una disciplina asfixiant que l'esclavitza i l'aliena ¹². Aquesta tòxica manera de treballar és actualment una realitat massa comuna, fent que la “mala ocupació” penetri en els cossos i en les ments de les persones generant danys en la salut, patiment psíquic i trastorns mentals ^{13 14}.

La precarietat laboral és avui omnipresent en l'ocupació assalariada (fins i tot en qui té cert grau d'estabilitat), així com en moltes feines no assalariats i sense relacions contractuals. Paradoxalment, encara que la precarització és a tot arreu, en gran mesura està amagada. Ni la comprenem prou bé, ni la mesurem adequadament, ni la sabem avaluar de manera apropiada. I és que, juntament amb feines i treballs nocius, que més bé o més malament podem arribar a entendre, n'hi ha moltes altres que amb prou feines coneixem i estudiem. És el cas de molts tipus **d'ocupació informal, de treball submergit, o de la feina realitzada a canvi d'un allotjament i/o manutenció en situacions properes a la servitud i l'esclavatge**, molt habituals a països empobrits i cada cop més comunes als enriquits. Al costat d'aquestes feines, n'hi ha una altra de quotidiana i de caràcter essencial que encara és més ignorada socialment, i les conseqüències de la qual es pateixen gairebé sempre en silenci. És l'intens i imprescindible **treball reproductiu que tantes dones duen a terme en l'àmbit familiar sense salari ni contracte**. No ha d'estranyar que s'hagi apuntat que “la cadena de muntatge comença a la cuina, al lavabo, als nostres cossos” ¹⁵, i que el treball i el cos de les dones siguin avui els “nous comuns”, els béns essencials que la comunitat necessita per viure ¹⁶.

Tot i que les persones que viuen diàriament aquestes situacions són in comptables, **no totes les persones i grups socials les experimenten de la mateixa manera**. La ciència ho ha mostrat aclaparadora i consistentment des de fa dècades: les inequitats en la salut són ingents, no tendeixen a millorar i són graduals, de manera que “com pitjor és la nostra situació laboral i social, pitjor és també la nostra salut” ^{17 18 19}. Als Estats Units, per exemple, les persones de classe obrera tenen una esperança de vida onze anys inferior a la de professionals o directius d'empreses ²⁰. **A Espanya, les persones majors de 50 anys en pitjor situació social viuen gairebé quatre anys menys que els que pertanyen als grups socials més privilegiats** ²¹. A què es deu aquesta desigualtat a l'hora de morir? Hi ha també desigualtat en la salut psíquica? La pandèmia de la COVID-19 ha estat un bon “teatre d'operacions” per apropar-nos a les causes de la inequitat dels problemes de salut mental. Tot i les ajudes públiques ²² i una solidaritat social notable ²³ que van evitar que a Espanya milions de persones caiguessin en la pobresa, la desigualtat va augmentar durant la pandèmia, de manera que més d'un de cada quatre ciutadans es troba en risc de pobresa o exclusió social ²⁴. Entre la població privilegiada, la principal causa de malestar psíquic va ser la pèrdua de contacte amb els éssers estimats, mentre que entre la població més necessitada la causa va ser, sobretot, l'angoixa produïda per la pèrdua de la feina i dels ingressos. Cal no oblidar que, si bé és cert que les llars més riques van perdre part dels seus ingressos, les més pobres van perdre'n quatre vegades més ²⁵.

Per què tanta gent se sent insatisfeta, pateix, emmalalteix i mor prematurament en treballar en condicions inadequades i insalubres? La resposta no ens pot estranyar a la llum de realitats com la pobresa laboral patida per milions de persones que són pobres malgrat treballar, no arribant pràcticament a cobrir les seves necessitats personals i familiars, o els milers de persones que cada any són miserablement desnonades de casa seva en no poder sufragar els pagaments del lloguer o una hipoteca. La deshumanització del treball té conseqüències perniciosos per a la salut física i mental d'un gran nombre de treballadors i treballadores. El malestar, el patiment psíquic o la medicalització permanent per aguantar la jornada laboral constitueixen avui una resposta normalitzada davant de les adversitats generades pels problemes d'un medi laboral ple de processos patològics. I és que, juntament amb la pobresa i la desigualtat, una de les causes principals que hi ha darrere de la mala salut de tantes persones és la precarietat de la feina i el treball, que alhora té el seu reflex en formes diverses de precarietat social. Així doncs, **bona part del que se sol anomenar malaltia mental té les seves arrels en la normalitat del patiment, en la normalitat patològica del treball** ^{26 27}. Per això, gran part del patiment psíquic que pateixen tants individus no s'ha de considerar com un fenomen privat sinó com **un problema col·lectiu de primer ordre, la solució del qual, per tant, ha de ser política.**

Actualment, la feina és tractada (i percebuda) com una mera transacció mercantil on són moltes les persones que, sota la coacció de cobrir les seves necessitats bàsiques o fins i tot d'estar ja en la pobresa, es veuen obligades a haver de treballar de manera precària en una empresa o institució unes hores al dia a canvi d'un salari insuficient i injust. Com a resultat de la cultura hegemònica meritocràtica que avui domina el món laboral, l'alternativa que es proposa és la **ideologia de l'emprenedor**. Un *freelance* a qui es repeteix constantment que “l'èxit depèn de tu mateix” i que “si vols pots” ²⁸. La realitat és més aviat que moltes persones, empeses per un mercat laboral precari, es converteixen en “esclaves d'elles mateixes”, ja que les condicions sota les quals poden triar treballar es veuen fortament determinades pel context social en què viuen. La **manca de drets i l'escassa seguretat existents** obliguen a les persones, per poder sobreviure, a haver d'explotar-se a elles mateixes intensament i permanentment ²⁹, o a haver de treballar sense contracte en situacions de precarietat extrema.

La major part de la població espanyola reivindica positivament la necessitat de “viure en democràcia”, fins i tot reconeixent-ne les limitacions ³⁰. No obstant, la visió de què és (o pot ser) la democràcia es redueix de manera molt significativa si no existeix una **“democràcia econòmica”**. Diguem-ho de forma directa: **per a la majoria de persones no resulta contradictori que “avui puguem triar el president del nostre país però no el cap de la nostra empresa”** ³¹. I és que avui són moltes les empreses que tenen característiques autoritàries, on les treballadores i els treballadors amb prou feines tenen el poder per prendre decisions fonamentals pel que fa a la seva feina i les seves pròpies vides ^{32 33}. Durant anys, les polítiques laborals i econòmiques han fomentat aquesta situació. De fet, **fins a la reforma laboral del 2021, les reformes laborals prèvies han constituït un pilar fonamental sobre el qual reduir**

progressivament la democràcia a la feina i normalitzar la precarietat laboral. Per què no, com han dit alguns autors, “democratitzar la democràcia”?³⁴ Per què no augmentar la participació i desenvolupar la democràcia econòmica a les empreses?^{35 36}

Millorar la democràcia laboral no només podria ajudar a obtenir feines més justes i un treball més digne i saludable, sinó també que aquestes siguin ecològicament sostenibles³⁷. I és que la societat ha de —i pot— prosperar i créixer en educació, sanitat, serveis de cures, coneixement, cultura, amb més vincles socials, teixit comunitari i un major desenvolupament ètic-moral, però ha de decreïxer en la producció i el consum d'uns béns i mercaderies que consumeixen molta energia i materials^{38 39}. Un major control democràtic de la producció per part de la ciutadania ajudaria a reorganitzar la producció i el consum, de manera que el benestar de totes les persones en tots els territoris es pogués compatibilitzar amb la preservació i regeneració dels ecosistemes, contribuint a posar fi a la absurda dinàmica de creixement econòmic material il·limitat, característic del capitalisme en què les nostres societats porten tant de temps immerses^{40 41}, i que s'inclou a l'Objectiu número 8 dels Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS)^{42 43}. De fet, sabem que amb una distribució material més frugal i equitativa és possible satisfer les necessitats de tots els éssers humans gastant una quantitat d'energia i materials significativament inferior a la que avui utilitzem⁴⁴. Només una economia més democràtica sembla capaç d'aconseguir que tothom pugui treballar i viure millor i amb menys recursos materials en un planeta habitable^{45 46}. La democràcia integral ha de, per tant, promoure una economia política que ha de ser popular i veritablement sostenible.

Evitar la precarietat, donar seguretat a totes les persones i preservar la seva salut, al mateix temps que pacifiquen les relacions amb els ecosistemes, han de ser imperatius ètics de tot bon govern. La iniciativa innovadora de crear una Comissió d'expertes i experts per analitzar la precarietat laboral i la salut mental a Espanya per part de la Vicepresidenta segona i ministra de Treball i Economia Social del Govern d'Espanya, Yolanda Díaz, va en aquesta direcció. L'Informe PRESME sobre els efectes de la precarietat laboral en la salut mental, que n'és el resultat, respon a la seva petició d'intentar comprendre com, en qui i per què la precarietat laboral i la desigualtat afecten la salut mental, i què es pot fer per posar remei a una situació que és alarmant.

La Comissió ha intentat en tot moment ser imparcial, rigorosa i objectiva, però no neutral; ningú no pot pretendre ser-ho. Totes les fases d'una anàlisi o d'un programa de recerca (incloent-hi l'elecció del disseny i el model teòric, els indicadors i les dades seleccionades, les anàlisis i les revisions realitzades, la interpretació de resultats i un llarg etcètera), estan carregats de coneixements objectius, però també plens de qüestions subjectives i supòsits ètics i ideològics⁴⁷. L'Informe PRESME dona suport a les seves afirmacions amb arguments sòlids, referències contrastades i la millor informació científica disponible, però no amaga l'enfocament conceptual, analític i ètic-polític que ha adoptat. Tot i això, les diferents

disciplines acadèmiques no poden per si soles comprendre un fenomen polièdric, cosa que obliga a realitzar un treball previ d'integració en un tot més complex. Per això, reconeixent amb humilitat epistemològica les limitacions que posseeix cada disciplina acadèmica, **la Comissió ha desenvolupat una perspectiva crítica i alhora històrica, multinivell, interseccional i sistèmica** ^{48 49}.

La precarietat és un determinant social els efectes de la qual en la salut, i en particular en la salut mental, són profunds i duradors quan no devastadors per a tantes persones i famílies. Confiam que aquest estudi inspire la creació de nous sistemes d'informació i anàlisi que permetin avançar en un millor coneixement d'un fenomen essencial i obrir debats públics per aconseguir un model laboral més just i sostenible, així com que fomenti el disseny i l'avaluació de polítiques públiques més efectives i justes que generin feines i treballs desprecariats al si d'una societat ecològicament sostenible. Però, sobretot, desitgem que aquest informe contribueixi a que tots els actors socials (governos, empreses, sindicats, partits polítics, moviments socials i la ciutadania en general) ajudin amb els seus coneixements, capacitats i propostes a canviar la inacceptable realitat que de forma injusta viuen i pateixen milions de persones treballadores. És en aquest context on cal reflexionar i atendre les paraules de la professora i activista nord-americana Angela Davis en declarar: **“ja no accepto les coses que no puc canviar. Estic canviant les coses que no puc acceptar”** ⁵⁰.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Ahmed NM. *Failing States, Collapsing Systems*. Syracuse, NY: Springer; 2017.
2. GBD 2019 Mental Disorders Collaborators. Global, regional, and national burden of 12 mental disorders in 204 countries and territories, 1990-2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *Lancet Psychiatry* 2022; 9:137-50.
3. Quinlan M, Mayhew C, Bohle P. The global expansion of precarious employment, work disorganization, and consequences for occupational health: a review of recent research. *Int J Health Serv*. 2001; 31(2): 335-414.
4. Benach J, Muntaner C, con Solar O, Santana V, Quinlan M, y la red Emconet. *Empleo, trabajo y desigualdades en salud: Una visión global*. Barcelona: Icaria; 2010.
5. Standing G. *The precariat: the new dangerous class*. London: NY Bloomsbury; 2014.
6. Kalleberg AL. *Precarious Lives: Job Insecurity and Well-Being in Rich Democracies*. Medford, MA: Polity Press; 2018.
7. International Labour Organization (ILO), *Key Indicators of the Labour Market (KILM)*. 9th Edition (Geneva, November 2015). En: Jamil Jonna R, Bellamy Foster J. *Marx's Theory of Working-Class Precariousness – And Its Relevance Today*. *Monthly Review*. 01-04-2016.
8. Muntaner C, Ng E, Gunn V, Vives A, Finn D, Chung H. Precarious employment conditions, exploitation, and health in two global regions: Latin America and the Caribbean and East Asia. En: Theorell T, editor. *Handbook of socioeconomic determinants of occupational health*, Handbook series in occupational health sciences. Cham: Springer; 2020
9. ILO. *Global Wage Report 2022-23. The impact of inflation and COVID-19 on wages and purchasing power*. Geneva: ILO; 2022.
10. Zafra R. *Frágiles*. Barcelona: Anagrama; 2021.
11. Bauman Z. *Modernidad líquida*. México: Fondo de Cultura Económica; 2003.
12. Horgan A. *El laberinto del trabajo*. Barcelona: Levanta fuego; 2022.
13. Benach J, Vives A, Amable M, Vanroelen C, Tarafa G, Muntaner C. Precarious Employment: Understanding an Emerging Social Determinant of Health. *Annual Review of Public Health* 2014; 35:229-253.
14. Rönnblad T, Grönholm E, Jonsson J, et al. Precarious employment and mental health. *Scandinavian Journal of Work Environment & Health*. 2019, 45(5):429-443.
15. Federici S. *Revolución en punto cero. Trabajo doméstico, reproducción y luchas feministas*. Madrid: Traficantes de sueños; 2013.
16. Federici S. *Reencantar el mundo. El feminismo y la política de los comunes*. Madrid: Traficantes de sueños; 2020.

17. Benach J, Muntaner C. Aprender a mirar la salud. Como la desigualdad social daña nuestra salud. Barcelona: El Viejo Topo; 2005.
18. Commission Social Determinants of Health (CSDH). Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health. Geneva: World Health Organization; 2008.
19. Marmot M Allen J, Boyce T, Goldblatt P, Morrison J. Marmot Review 10 Years On. Institute of Health Equity. 2020. Accesible en: <https://www.instituteofhealthequity.org/resources-reports/marmot-review-10-years-on>
20. Singh GK, Lee H. Marked Disparities in Life Expectancy by Education, Poverty Level, Occupation, and Housing Tenure in the United States, 1997-2014. *International Journal of Maternal and Child Health and AIDS* 2021; 10(1):7-18.
21. Solé-Auró A, Martín U, Domínguez Rodríguez A. Educational Inequalities in Life and Healthy Life Expectancies among the 50-Plus in Spain. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2020; 17,3558; doi:10.3390/ijerph17103558.
22. Aspachs O, Durante R, Graziano A, Mestres J, García-Montalvo J, Reynal-Querol M. Real-Time Inequality and the Welfare State in Motion: Evidence from COVID-19 in Spain. *Economic Policy*, 2022; 37(10):165-199.
23. Fernández de Casadevante “Kois” JL, Fernández Ramos J, Ramírez Piris N. Solidaridades de proximidad. Ayuda mutua y cuidados ante la Covid19. Grupo Cooperativo Tangente. 2022. Accesible en: <https://tangente.coop/investigacion-solidaridades-de-proximidad/>
24. Instituto Nacional de Estadística. Encuesta de Condiciones de Vida (ECV). Año 2021. INE, 29-06-2022. Accesible en: https://www.ine.es/prensa/ecv_2021.pdf
25. Martínez-Bravo M, Sanz C. Inequality and psychological well-being in times of Covid-19: evidence from Spain, 2022. *SERIEs* 2021; 12:489-548.
26. Dejours C. La banalización de la injusticia social. Buenos Aires: Topía; 2006.
27. Ratner C, El-Badwi ES. A Cultural Psychological Theory of Mental Illness, Supported by Research in Saudi Arabia. *Journal of Social Distress and the Homeless* 2011;20/3-4:217-74.
28. Cabanas E, Illouz E. Happycracia. Cómo la ciencia y la industria de la felicidad controla nuestras vidas. Barcelona: Paidós; 2019.
29. Moruno J. La fábrica del emprendedor. Madrid: Akal; 2015.
30. Varios autores. La presencia de los valores democráticos en el proceso educativo. Informes, estudios y documentos. Madrid: Defensor del Pueblo; 2011. Accesible en: <https://www.defensordelpueblo.es/wp-content/uploads/2015/05/2011-05-La-presencia-de-los-valores-democr%C3%A1ticos-en-el-proceso-educativo.pdf>
31. Schweickart D. Las empresas no tienen ningún vínculo de lealtad con sus trabajadores ni con la sociedad. Público, 16-09-2017. Accesible en: <https://www.publico.es/internacional/david-schweickart-empresas-no-vinculo-lealtad-trabajadores-sociedad.html>

32. Dahl R. La Democracia Económica. Una aproximación. Barcelona: Editorial Hacer; 2002.
33. Schweickart D. After Capitalism. New York: Rowman & Littlefield Publishers; 2011.
34. De Sousa Santos B (coord.). Democratizar la democracia. México: FCE; 2002.
35. Comín i Oliveres A, Gervasoni i Vila L (coords). Democràcia econòmica. Barcelona: l'Apòstrof, SCCL; 2009.
36. Wolff R. Democracy at work. Chicago: Haymarker Books; 2012.
37. Raworth K. Economía rosquilla. Barcelona: Paidós; 2018.
38. Hickel J. Less is more. How Degrowth Will Save the World. London: William Heinemann; 2020.
39. García E. Ecología e Igualdad. Valencia. Tirant humanidades; 2021.
40. Philipsen D. The Little Big Number: How GDP Came to Rule the World and What to Do about It. Princeton, NJ: Princeton University Press; 2015.
41. Pilling D. El delirio del crecimiento. Madrid: Taurus; 2018.
42. PNUD. Los ODS en acción. Objetivo 8: Trabajo decente y crecimiento económico, UNDP. Accesible en: <https://www.undp.org/es/sustainable-development-goals>
43. Amable M, Gonzalez Francese R, Schneider C. Work and Nature: Collective Health Challenges Towards the Sustainable Development Goals After the COVID-19 Pandemic. Journal of Health and Environmental Research 2021; 7(1):55-63.
44. Millward-Hopkins J, Steinberger JK, Rao ND, Oswald Y. Providing decent living with minimum energy: A global scenario. Global Environmental Change 2020;65,102168.
45. Piketty T. Una breve historia de la igualdad. Barcelona: Deusto; 2021.
46. Millward-Hopkins J. Inequality can double the energy required to secure universal decent living. Nat Commun 2022; 13:5028. Accesible en: <https://doi.org/10.1038/s41467-022-32729-8>
47. Bhaskar R. A Realist Theory of Science. London: Routledge; 2008.
48. Benach J, Muntaner C, con Solar O, Santana V, Quinlan M, y la red Emconet. Empleo, trabajo y desigualdades en salud: Una visión global. Barcelona: Icaria; 2010.
49. Meadows D. Pensar en sistemas. Madrid: Capitán Swing; 2022.
50. La frase atribuida a Davis va ser publicada a Twitter per Amanda Blake el 1-11-2010, essent posteriorment divulgada per múltiples tuits, imatges i pòsters en versions diferents. Veure: https://www.barrypopik.com/index.php/new_york_city/entry/im_no_longer_accepting

CÀTEDRA BARCELONA - UPF
de Política Econòmica Local

© Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2023.